

DAVA ȘI CENTRE DE AUTORITATE

Daniel David

Baza esențială a informațiilor referitoare la Dacia preromană este reprezentată de dovezile arheologice. În acest sens, habitaturile constituie o sursă de informații prețioasă, dar valorificată inegal. Astfel, arheologii au manifestat o relativă lipsă de interes pentru investigarea așezărilor modeste, de tip „rural”, concentrându-și atenția asupra stațiunilor cu statut deosebit, considerate atractive din perspectiva unor descoperiri spectaculoase. Din acest motiv, cunoștințele despre dava și cetăți, deși destul de fragmentare, sunt mult mai consistente.

Așezările care au evoluat spre un stadiu protourban în spațiul carpato-dunărean au fost denumite „orașe” (πόλεις) de către autorii antici (Diodor, XXI, 12, 2; Cl. Ptolemaios, **Geogr.**, III, 8, 4; Arrian, **Anab.**, I, 4, 5), dar pentru definirea lor se utilizează termenul **dava** (δᾶβα), ce apare ca sufix al unor toponime; termenul respectiv apare într-o formă independentă într-o singură lucrare și într-o grafie coruptă (Hesychios din Alexandria, Λεβα), definind „oraș la traci”. Semnificația termenului **dava** este încă nelămurită, existând ipoteze diferite. V. Pârvan și I.I. Russu, pornind de la argumente lingvistice, interpretau **dava** drept „așezare în general”¹, în timp ce pentru Vl. Georgiev reprezenta „oraș”². Teoria lui I.I. Russu a fost preluată, pentru un anumit stadiu, și de I. Glodariu, care aducea în sprijinul teoriei sale argumentul că numele principalului centru rezidențial al Daciei, **Sarmizegethusa to basileion**, nu conține respectivul sufix³. O altă ipoteză sugerează că **dava** reprezintă o „fortificație” în general⁴.

I.H. Crișan definea **dava** drept un centru politic, economic și religios, similar cu **oppidum**⁵. M. Babeș consideră că prin termenul discutat trebuie indicate „marile aglomerări, uneori fortificate, desemnate în limba vorbită de localnici prin cuvântul **dava** (...). Răspândite în întreaga Dacie, mai ales pe cursurile marilor râuri, aceste stațiuni fuseseră (...) centre politice ale triburilor, locuri de cult și, totodată, centre ale vieții economice...”⁶. O opinie similară o are și A. Vulpe: „prin **dava** trebuie înțeles un cuvânt similar celui latin **oppidum** (fortăreață), dar și centru rezidențial (politico-religios), meșteșugăresc și comercial”⁷. În același sens s-a pronunțat și K. Strobel, care

¹ V. Pârvan, **Getica. O protoistorie a Daciei**, 1926, p. 277; I.I. Russu, **Limba traco-dacilor**, 1967, p. 162.

² Vl. Georgiev, **Trakite i tehniat ezik**, Sofia, 1977, p. 184-186, 257-260.

³ I. Glodariu, **Arhitectura dacilor – civilă și militară (sec. II î.e.n.-I e.n.)**, 1983, p. 72-73 (citată în continuare **Arhitectura**)

⁴ Florentina Preda, în **Drobeta**, 4, 1980, p. 59-72; Margarita Tačeva, în vol. **The Thracian World at the Crossroads of Civilisation**, I, București, 1997, p. 547-557.

⁵ I.H. Crișan, **Burebista și epoca sa**, 1977, p. 290 și urm.

⁶ M. Babeș, în **Istoria Românilor**, I, 2001, p. 799; autorul s-a pronunțat anterior în aceeași direcție în *SCIV*, 25, 1974, 2, p. 217 și urm; idem, în vol. **Palast und Hütte. Bauen und Wohnen im Altertum**, Mainz am Rhein, 1982, p. 461-472; idem, în *ArchMold*, 17, 1994, p. 53; idem, în **EAIVR**, II, 1996, p. 27-28.

⁷ A. Vulpe, în **Istoria Românilor**, I, 2001, p. 427; autorul a exprimat o opinie similară în M. Zahariade, A. Vulpe, **Geto-dacii în istoria militară a lumii antice**, 1987, p. 46 sau A. Vulpe, în *CICSA*, 1-2, 1998, p. 5.

afirma că „tipul **dava** este definit ca o caracteristică a culturii dacice din sec. I a.Chr.-I p.Chr. în sensul de așezare centrală fortificată sau cu o parte fortificată”, fiind necesară „distincția între fortificații (cetăți) și așezări întărite. Numai cele din urmă pot fi considerate **dava**”⁸. În ultimul timp, și I. Glodariu a ajuns la părerea că **dava** reprezintă centre militare, economice, politico-administrative și religioase⁹.

Cea mai plauzibilă este ipoteza Crișan-Babeș-Vulpe, mai ales dacă se iau în calcul acele **dava** identificate arheologic (ex.: Argedava-Popești, Buridava-Ocnița, Petrodava-Piatra Neamț, Piroboridava-Poiana, Tamasidava-Răcătău, Zargidava-Brad, Ziridava-Pecica). Acest tip de așezare indică o centralizare a activităților importante, fiind centre politico-economico-religioase ale unui anumit teritoriu, concentrând activități meșteșugărești și comerciale, fiind reședință religioasă cu rol în centrul tribal și, uneori, sediu de garnizoană¹⁰.

Acele **dava** identificate arheologic aparțin cu precădere zonelor de deal și câmpie, dar aproape sigur au existat și în regiunile montane. Este vorba de unele stațiuni considerate cetăți dar care, pornind de la o serie de elemente („acropolă” cu edificii de excepție, inventar de calitate, așezări deschise adiacente), se apropie de particularitățile unei **dava**. Problema ar putea fi elucidată, și parțial, printr-o analiză combinatorie a siturilor susceptibile a fi **dava**, însă demersul este dificil din cauza stadiului cercetării și publicării. Relativa „subțirime” a depunerii arheologice din incintele fortificate ale obiectivelor ce pot fi considerate **dava** din zonele montane poate fi pusă și pe seama amplasamentului, care nu permitea o locuire intensă și că „acropola”-citadelă era un spațiu doar al elitei. Argumentele pentru catalogarea în rândul **dava** a unor stațiuni montane și submontane – considerate cetăți – sunt: „acropolă” sub forma unei citadele, edificii publice de cult (Bănița, Bâta Doamnei, Blidaru-Pietroasa lui Solomon, Căpâlna, Cetățeni, Costești, Piatra Craivii, Piatra Roșie, Polovragi), reședințe aristocratice de tipul turnurilor-locuință (Blidaru, Căpâlna, Cetățeni, Costești, Divici, Tilișca), lucrări de terasare pentru extinderea suprafeței locuibile, așezări „civile” pe terase (cea mai importantă – încă necercetată – se află la Fața Cetei, lângă Vârful lui Hulpe) sau la baza „acropolei”, morminte princiare (Cetățeni, Cugir, Tilișca, posibil Costești).

Astfel, în lipsa unor criterii sigure, ne aflăm în situația de a include în rândul **dava** așezări diferite structural (ex. Brad, Cârlomanești, Pecica, Piscul Crăsani, Poiana, Popești, Radovanu, Răcătău, în raport cu Bănița, Blidaru, Căpâlna, Costești, Piatra Craivii, Piatra Roșie, Tilișca ș.a.). În acest sens putem folosi ca model siturile de la Brad (identificat cu Zargidava) și Bâta Doamnei (interpretat Petrodava), care, deși nu sunt comparabile, au fost incluse de majoritatea specialiștilor în aceeași categorie de habitat. Existând această observație, putem presupune diferențe structurale între **dava** din zonele montane și cele din regiunile mai joase.

Elementele definitorii pentru o așezare de tip **dava** par a fi următoarele:

⁸ K. Strobel, în *SCIVA*, 49, 1998, 1, p. 66, nota 17.

⁹ I. Glodariu, în *Istoria Românilor*, I, 2001, p. 727-729.

¹⁰ Am luat în considerare unele aprecieri făcute de prof.univ.dr. M. Babeș (referat la lucrarea de doctorat a autorului articolului) și acad. A. Vulpe (conducătorul lucrării respective).

intensitate de locuire, „acropolă” (fortificată sau nu) cu edificii publice sau private de excepție (în special sanctuare), atestarea activităților productive și comerciale, inventar deosebit, așezări cu statut de „satelit”, morminte aristocratice. Puține stațiuni îndeplinesc toate aceste criterii (ex. Brad, Piscul Crăsani, Poiana, Popești, Radovanu), însă lipsa unuia dintre elementele sus-menționate nu poate fi un argument decisiv împotriva catalogării propuse.

Sectorul principal al unei **dava** este „acropolă”; dezvelirea unor construcții spectaculoase și inventarul sugerează că avea un statut aparte, destinat elitei, și reprezintă, de regulă, nucleul cel mai vechi al așezării, prezentând diferențe în raport cu sectorul așa-zis „civil”. Pornind de la observațiile de mai sus, se disting două tipuri de „acropolă”: 1. sector (fortificat sau nu) individualizat față de restul așezării, cu depuneri consistente și complexe de excepție (ex. Brad, Cârломănești, Maja Kopanja, Ocița, Pecica, Piscul Crăsani, Popești, Răcătău, Satu Nou etc.); 2. citadelă în poziție dominantă, adăpostind reședințe aristocratice și edificii comunitare, cu o locuire obișnuită nesemnificativă; uneori construcțiile sunt amplasate pe terase antropogene *extramuros* (ex. Bănița, Bâta Doamnei, Blidaru, Căpâlna, Cetățeni, Costești, Piatra Craivii, Piatra Roșie, Polovragi, Tilișca).

O caracteristică importantă a așezărilor de tip **dava** este asociată cultului comunitar, concretizată prin descoperirea unor sanctuare absidate liniare/rectangulare (Brad, București-„Tei”, Cârломănești, Cetățeni, Malaja Kopanja, Pecica, Popești, Piatra Roșie, Piscul Crăsani, Soltvino, posibil Copăcel, Șimleul Silvaniei), rectangulare simple (Cârломănești, Ocița, Radovanu, posibil Bordușani, București-„Mihai Vodă”, Popești, Satu Nou, Vlădiceasca), absidate complexe/ circulare cu compartiment central rectangular absidat (Brad), circulare simple (Pecica, posibil Piatra Craivii, Polovragi) sau cu aliniamente de plinte (Bănița, Bâta Doamnei, Blidaru-Pietroasa lui Solomon, Căpâlna, Costești, Piatra Craivii, Piatra Roșie). În unele dintre edificiile comunitare religioase – sanctuare absidate liniare sau rectangulare simple – au fost descoperite *eschara* (Bordușani, București-„Mihai Vodă”, Cârломănești, Piscul Crăsani, Popești, Radovanu, Satu Nou, Vlădiceasca); amenajări similare – probabil asociate cultului casnic – au fost descoperite și în construcții probabil cu rol de locuințe. Pe „acropolă” unor **dava** au fost cercetate complexe speciale, considerate „fântâni votive” (Brad, Poiana, Popești și Răcătău; ultimele cercetări indică posibilitatea ca amenajarea de la Popești să fi fost fântână/cisternă).

În preajma unor așezări oppidane au fost descoperite morminte princiare: Brad, Cetățeni, Cugir, Piscul Crăsani, Poiana, Popești, Radovanu, Tilișca, posibil Costești și Satu Nou¹¹; un mormânt similar a fost cercetat la Călan-Streisângeorgiu¹², la o

¹¹ A. Vulpe, în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 193-215; M. Babeș, în *SCIVA*, 39, 1988, 1, p. 3-32; V. Sirbu, **Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor**, 1993; *Cronica*, Călărași, 1998, p. 65-66 (Costești); *Cronica cercetărilor arheologice din perioada 1983-1992*, București, 1997, p. 84 (Satu Nou).

¹² V. Eskenasy, în *SCIVA*, 28, 1977, 4, p. 603-609; A. Rustoiu, **Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană**, 2002, p. 47 și urm.

distanță nu prea mare de Costești, Blidaru și Piatra Roșie.

În privința repartiției complexelor de cult se observă că sanctuarele rectangulare simple și eschara se concentrează în regiunea extracarpatică – în special în Muntenia – într-o zonă pe care o putem interpreta „getică”, iar sanctuarele cu aliniamente sunt caracteristice zonei intracarpatică, interpretabilă ca „dacică”. De asemenea, în multe așezări – protourbane sau rustice – au fost descoperite gropi ce conțineau schelete umane („descoperiri macabre”), considerate a fi dovezile unor sacrificii¹³.

O problemă încă nerezolvată privește structura unei **dava**: doar stațiunea rezidențială, formată din „acropolă”, așezarea deschisă adiacentă și eventualele așezări-„satelit”, sau mai multe centre rezidențiale situate la distanțe mici între ele, formând un ansamblu de așezări întărite și rurale: A. Vulpe crede că ambele variante sunt corecte, considerând **dava** atât obiectivele de la Brad, Pecica, Poiana, Popești ș.a., cât și concentrările de așezări rezidențiale din zona Piatra Neamț (Bâtca Doamnei, Bolovoiaia, Cozla, Piatra Șoimului), bazinul Trotușului (Moinești, Tisești) sau din sudul Depresiunii Ciucului¹⁴. Această ipoteză are doar un caracter speculativ ce nu poate fi confirmată sau nu doar cu ajutorul arheologiei.

Un alt aspect neclar este stabilirea teritoriului aflat sub autoritatea unei **dava**; în general, se observă că așezările cu posibil statut de „satelit” se concentrează pe o rază de 20-25 km în jurul „acropolei”. Însă, pornind de la stadiul cercetării așezărilor rurale (și nu numai), se impune o maximă prudență când stabilim relații între situri pornind doar de la situația topografică, fără siguranța unei contemporaneități. Concentrări de obiective rurale – cu observația că marea majoritate au fost depistate prin cercetări de suprafață, având un grad ridicat de incertitudine cronologică – au fost stabilite în preajma stațiunilor de la Brad, Covasna, Miercurea Ciuc, Moigrad, Ocnița, Pecica, Piatra Craivii, Piatra Neamț, Poiana, Popești, Radovanu, Răcățau, Sighișoara, Șimleul Silvaniei, Vlădiceasca ș.a.

Pentru zonele în care n-au fost identificate așezări susceptibile a fi **dava**, se pune întrebarea dacă nu cumva acest statut era asociat celei mai importante așezări din zona respectivă, chiar dacă prezintă trăsături rustice. Astfel, rolul de centru politico-economico-religios poate fi atribuit stațiunii care se individualizează față de așezările din zonă prin suprafață, grosimea depunerii, activitatea productivă, complexe de cult, clădiri mai pretențioase etc. (de ex., siturile de la Bâzdâna, Beclean, Berindia, Bordușani, Copăcel, Tășnad, Vlădiceasca – unele fortificate – se evidențiază în raport cu așezările din jur). În aceste condiții, când nu toate stațiunile ce par să reprezinte așezări cu importanță economică, politică și religioasă prezintă particularitățile unei **dava**, se poate utiliza pentru definirea lor termenul „centru de autoritate”; astfel, orice **dava** este un centru de autoritate dar nu și invers.

Cele mai reprezentative așezări ale civilizației geto-dace „clasice” sunt cele de la Grădiștea de Munte-„Dealul Grădiștii” (identificată cu Sarmizegethusa to

¹³ M. Babeș, **op.cit.**, 1988, p. 13-16.

¹⁴ A. Vulpe, în vol. **Fațetele istoriei. Omagiul academicianului Ștefan Ștefănescu**, 2000, p. 408 și urm.

basileion)¹⁵ și Racoș-„Tepeul Ormenișului”¹⁶. Cele două obiective au un caracter excepțional indicat de densitatea locuirii, arhitectură specială, concentrare de monumente de cult, sistem defensiv, artefacte deosebite ș.a. Amplasamentul respectivelor situri, în special pentru regiunea Munților Orăștiei – nefavorabil unei vieți cotidiene normale – sugerează un caracter aparte, probabil sacru. Amenajările din cele două așezări indică un efort social apreciabil, subliniind statutul special. Monumentele publice de cult dezvelite pe Dealul Grădiștii și Tepeul Ormenișului constau din sanctuare absidate (complexe și liniare), circulare simple și cu alinamente de plinte, majoritatea concentrându-se în „zone sacre”: terasele X-XI de pe Dealul Grădiștii și „acropola” de la Racoș. În apropierea Sarmizegethusei există câteva stațiuni cu statut aparte, asociat în special cultului: Fețele Albe (ansamblul de terase de la „Șesul cu brânză” prezintă analogii de amenajare cu „zona sacră” de pe Dealul Grădiștii”), Meleia, Pustâiosu, Rudele și – posibil – Tâmpu¹⁷ (fig. 2). Pornind de la

¹⁵ D.M. Teodorescu, în *ACMIT*, 3, 1930-1931, p. 45-68; C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, 1, 1950, p. 137-148; idem, în *SCIV*, 2, 1951, p. 95-126; idem, în *SCIV*, 3, 1952, p. 281-310; idem, în *SCIV*, 4, 1953, 1-2, p. 153-219; idem, în *SCIV*, 5, 1954, 1-2, p. 123-159; idem, în *Materiale*, 5, 1959, p. 379-401; idem, în *Materiale*, 7, 1961, p. 301-320; idem, în *Materiale*, 8, 1962, p. 463-476; idem, în *Materiale*, 10, 1973, p. 61-86; C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, **Așezări dacice din Munții Orăștiei**, 1951; I. Glodariu, în *ActaMN*, 12, 1975, p. 107-134; idem, în vol. **Daco-Geții. 80 de ani de cercetări arheologice sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei**, 2004, p. 39-46 (citată în continuare **Daco-Geții**); H. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, 13, 1979, p. 135-137; idem, în *Materiale*, 14, 1980, p. 161-163; idem, în *Materiale*, 17/1, 1983, p. 232-235; H. Daicoviciu, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 65-79; E. Iaroslavschi, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 371-382; idem, în *ActaMN*, 22-23, 1985-1986, p. 453-458; idem, în *ActaMN*, 31/1, 1994, p. 49-53; Ist. Ferenczi, în *Apulum*, 25, 1989, p. 127-159; H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, **Cetăți și așezări dacice din sud-vestul Transilvaniei**, 1989; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, Adriana Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, **Sarmizegetusa Regia – capitala Daciei preromane**, 1996; Gabriela Gheorghiu, în *ActaMN*, 33/1, 1996, p. 375-380; G. Florea, Liliana Suciu, în vol. **Daco-Geții**, p. 63-74.

¹⁶ I. Glodariu, în **Documente recent descoperite și informații arheologice**, București, 1976, p. 32-37; idem, în **Arhitectura**, p. 104-105; I. Glodariu, Fl. Costea, în *EphemNap*, 1, 1991, p. 21-40; Fl. Costea, **RAJBrașov**, I, p. 54-55; II, p. 47-54; idem, în *Angustia*, 4, 1999, p. 105-119; idem, în *Angustia*, 5, 2000, p. 222-223; idem, **Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane**, 2002, p. 181-182, 193-196 și passim; Fl. Costea, Angelica Bălos, în *Cumidava*, 20, 1996, p. 41-64; idem, în vol. **Daco-Geții**; A. Vulpe, în *CICSA*, 1-2, 1998, p. 7.

¹⁷ H. Daicoviciu, I. Glodariu, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 465-473; idem, în vol. **Ier Congrès International de Thracologie. Contributions roumaines**, Sofia, 1972, p. 77-121; H. Daicoviciu, în *Apulum*, 9, 1971, p. 257-263; H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, în *ActaMN*, 10, 1973, p. 65-95; I. Glodariu, **Arhitectura**, p. 21; H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, **op.cit.**, p. 161-165, 192-193; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, **op.cit.**, p. 141-153 (Fețele Albe); C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, 5, 1959, p. 391; idem, în *Materiale*, 6, 1959, p. 346-349; idem, în *Materiale*, 7, 1961, p. 308-315; idem, în *Materiale*, 8, 1962, p. 467-473; H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, **op.cit.**, p. 156-172, 214-217; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, **op.cit.**, p. 156-159; A. Vulpe, în *Thraco-Dacica*, 7, 1986, p. 102, nota 6 (Meleia); C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, 3, 1957, p. 270-276; idem, în *Materiale*, 5, 1959, p. 380; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, **op.cit.**, p. 78-79 (Pustâiosu); C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, 5, 1959, p. 380-385; idem, în *Materiale*, 6, 1959, p. 341-346; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, **op.cit.**, p. 160-161 (Rudele); C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, 8, 1962, p. 474; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, **op.cit.**, p. 155-156 (Tâmpu); I. Glodariu, în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 249-258 (pentru caracterul laic); A. Vulpe, **op.cit.**, p. 101-111 (pentru caracterul sacru al locuirii de la Meleia-Rudele).

aceste observații, așezările de la Grădiștea de Munte și Racoș pot fi definite cu termenul „centre de autoritate și religioase”

Ansamblul de pe Dealul Grădiștii (sanctuare, edificii speciale, locuințe, ateliere, elemente defensive, terasări), ce ocupă o suprafață de cca. 6 kmp, a fost considerat capitala Daciei începând cu domnia lui Burebista, însă dovezile sigure de locuire datează din epoca augustee; materiale mai vechi, pe baza cărora s-a propus o datare mai timpurie (monede Thasos și Dyrhachium, denari republicani romani din perioada 124-81 a.Chr.) au fost găsite întâmplător sau în contexte neclare. Autorii antici care se referă la Burebista (Strabon, Iordanes) nu pomenesc Sarmizegethusa, care este menționată de Cl. Ptolemaios (**Geogr.**, III, 8, 4); geograful alexandrin se referă la o perioadă post-Burebista, cele mai vechi surse ale sale fiind, probabil, din epoca lui Augustus¹⁸. De asemenea, se pune întrebarea de ce pe majoritatea teraselor de pe Dealul Grădiștii (exceptând „zona sacră”) a fost identificat un singur nivel de amenajare, despre care se afirmă că a fost distrus cu prilejul războaielor traiane. Dacă respectiva constatare este corectă, majoritatea complexelor aparțin chiar unei epoci post-augustee, neputând fi asociate datei propuse pentru întemeierea Sarmizegethusei.

Pornind de la observațiile de mai sus, în rândul centrelor de autoritate – dintre care unele sunt **dava** – am inclus stațiunile¹⁹ de la Barboși²⁰, Bănița²¹, Bâzdâna²², Beclean²³, Berindia²⁴, Bordușani²⁵, Brad²⁶, Brașov²⁷, București²⁸, Căpâlna²⁹, Căndești³⁰, Cărlomănești³¹, Celei-Corabia³², Cetățeni³³, Copăcel³⁴, Costești³⁵,

¹⁸ A. Vulpe, în vol. **Fețele istoriei...**, p. 408 și urm.

¹⁹ Notele bibliografice privind centrele de autoritate conțin doar lucrările esențiale.

²⁰ N. Gostar, **Cetăți dacice din Moldova**, 1969, p. 29-35; S. Sanie, în *ArhMold*, 11, 1987, p. 103-111; idem, în *ArhMold*, 12, 1988, p. 53-102.

²¹ Oct. Floca, în M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, **Cetăți dacice din sudul Transilvaniei**, 1966, p. 23-33; I. Glodariu, **Arhitectura**, p. 82-83; A. Rustoiu, în *EphemNap*, 2, 1992, p. 49-56.

²² C.M. Tăulea, în *Thraco-Dacica*, 5, 1984, p. 92-110; idem, în *Oltenia*, 7-8, 1988-1989, p. 15-28; Vl. Zirra, D. Pop, în *AO, SN*, 10, 1995, p. 13-27.

²³ G. Florea, Liliana Suciu, în *Istros*, 10, 2000, p. 223-224.

²⁴ S. Dumitrașcu, I. Ordentlich, în *Crisia*, 3, 1973, p. 47-95.

²⁵ G. Trohani, în *CAMNI*, 10, 1997, p. 39-45; G. Trohani, V. Sîrbu, în vol. **Studii de istorie. Omagiu prof. Ioan Glodariu**, Cluj-Napoca, 2001, p. 17-26.

²⁶ V. Ursachi, **Zargidava. Cetatea dacică de la Brad**, 1995 (recenzie M. Babeș, în *SCIVA*, 47, 1996, 2, p. 232-233; idem, în *Zargidava. Revistă de istorie*, 1, Bacău, 2002, p. 7-16.

²⁷ Fl. Costea, în *Cumidava*, 20, 1996, p. 71-86; idem, **Dacii din sud-estul Transilvaniei...**, 20025, p. 162-163, 176-177 și passim.

²⁸ D.V. Rosetti, în *PMMB*, 2, 1935, p. 66-69; S. Morintz, Gh. Cantacuzino, în *București*, 1, 1954, p. 45-132; Vl. Zirra, în *București*, 1, 1954, p. 132-136; I. Glodariu, **op.cit.**, p. 52.

²⁹ I. Glodariu, V. Moga, **Cetatea dacică de la Căpâlna**, 1989.

³⁰ Marilena Florescu, în *RMMMIA*, 50, 1981, p. 26-34; A. Florescu, M. Florescu, în *SAA*, 1, 1983, p. 72-93.; V. Bobi, **Civilizația geto-dacilor de la Curbura Carpaților**, 1999, p. 53 și urm. Și passim.

³¹ M. Babeș, în *Dacia*, NS, 19, 1975, p. 125-139; idem, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 319-352; Despina Gugu-Măgureanu, în vol. **Daco-Getii**, p. 249-258; *Cronica*, 2004, nr. 49.

³² D. Tudor, **Sucidava**, 1974, p. 10-11, 21-23; C.M. Tăulea, Fl. Bîciu, în *Oltenia*, 2, 1980, p. 59-67; Oct. Toropu, C.M. Tăulea, în *SympThrac*, 1, Craiova, 1983, p. 53-54.

³³ R. Vulpe, **Așezări getice din Muntenia**, 1966, p. 38-42; D.V. Rosetti, L. Chițescu, în *BMI*, 42, 1973, 4, p. 55-58; L. Chițescu, în *CAMNI*, 2, 1976, p. 155-186; M. Babeș, în *SCIVA*, 50, 1999, 1-2, p. 11-31;

Covasna³⁶, Craiva³⁷, Crășani³⁸, Cugir³⁹, Deva⁴⁰, Divici⁴¹, Grădiștea⁴², Grădiștea de Munte-, Vârful lui Hulpe^{37,43}, Fața Cetei^{37,43}, Luncani-, Piatra Roșie^{37,44}, Malaja Kopanja⁴⁵, Mănăstioara-Fitionești⁴⁶, Merești⁴⁷, Miercurea Ciuc-, Jigodin^{37,48}, Moigrad⁴⁹, Ocnița⁵⁰, Ocolîșu Mic-, Blidaru³⁷, Pietroasa lui Solomon^{37,51}, Orlovka⁵²,

Cronica, Mangalia, 2005, p. 397-398.

³⁴ Fl. Costea, în *ActaMP*, 5, 1981, p. 69 și urm.; idem, în *ActaMN*, 24-25, 1987-1988, p. 97-109; idem, **Dacii din sud-estul Transilvaniei...**, 2002, p. 57, 186-187.

³⁵ D.M. Teodorescu, în *ACMIT*, 2, 1929, p. 265-294; H. Daicoviciu, în *Sargetia*, 14, 1978, p. 103-114; H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, **op.cit.**, p. 178-180 și passim; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, **op.cit.**

³⁶ Viorica Crișan, V. Sîrbu, Cristina Popescu, **Covasna-„Cetatea Zânelor”**. Un munte din Carpați fortificat de daci. Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei, Covasna, 2003.

³⁷ I. Berciu, H. Daicoviciu, Al. Popa, în *Celticum*, 12, Rennes, 1965, p. 115-162; I. Berciu, Al. Popa, în *Materiale*, 11, 1971, p. 261-284; V. Moga, în vol. **Studii Dacice**, Cluj-Napoca, 1981, p. 103-116; *Cronica*, Costanța, 2006, p. 143-144.

³⁸ I. Andrieșescu, **Piscul Crășani**, 1924; V. Pârvan, **Getica**, 1926, p. 173-220; N. Conovici, în **Documente noi descoperite și informații arheologice**, București, 1981; idem, în *Pontica*, 27, 1994, p. 61-84; *Cronica cercetărilor arheologice din perioada 1983-1992*, București, 1997, p. 70-73.

³⁹ I.H. Crișan, Fl. Medeleț, în *Materiale*, 13, 1979, p. 105-107; I.H. Crișan, în *Apulum*, 18, 1980, p. 81-87; **EAIVR**, I, 1994, p. 387-388 (voce I.H. Crișan).

⁴⁰ Oct. Floca, în vol. **Omagiul lui Constantin Daicoviciu**, 1960, p. 205-214; idem, în *Sargetia*, 6, 1969, p. 7-36; I.P. Albu, în *Apulum*, 9, 1971, p. 139-145; I. Andrițoiu, în *Sargetia*, 10, 1973, p. 11-25; L. Mărghită, **Cercetări arheologice pe vatra orașului Deva**, Deva, 1971.

⁴¹ M. Gumă, S.A. Luca, C. Săcărin, în *Banatica*, 9, 1987, p. 199-238; M. Gumă, A. Rustoiu, C. Săcărin, în *CAANT*, 1, 1995, p. 401-426; idem, în *CAANT*, 2, 1997, p. 373-399.

⁴² V. Sîrbu, **Dava getică de la Grădiștea**, 1996.

⁴³ C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, **op.cit.**, p. 45-46; I. Glodariu, **op.cit.**, p. 35-36, 100, 112-118; H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, **op.cit.**, p. 208.

⁴⁴ C. Daicoviciu, **Cetatea dacică de la Piatra Roșie**, 1954; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, **op.cit.**, p. 165-169.

⁴⁵ V. Kotigoroško, **Ținuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n.-IV e.n. (Perioada La Tène și romană)**, 1995, p. 72-80; **EAIVR**, III, 2000, p. 18-19 (voce M. Babeș); V. Kotigoroško, I. Prohnenko ș.a., în *StComSatuMare*, 17-19/1, 2000-2004, p. 63-69 (despre necropolă).

⁴⁶ M. Florescu, Gh. Constantinescu, în *Danubius*, 1, 1967, p. 61-73; Gh. Constantinescu, în *Vrancea*, 1, 1978, p. 14-34; A. Florescu, M. Florescu, **op.cit.**, p. 72-93; V. Bobi, **op.cit.**, p. 58 și urm.

⁴⁷ V. Crișan, Ist. Ferenczi, *ActaMN*, 31/1, 1994, p. 377-437; V. Crișan, **Dacii din estul Transilvaniei**, 2000, p. 54-56 și passim.

⁴⁸ Al. Ferenczi, în *ACMIT*, 4, 1932-1938, p. 240-267; Z. Székely, în *Cumidava*, 3, 1969, p. 103-107; V. Crișan, **op.cit.**, p. 45-50.

⁴⁹ M. Macrea, M. Rusu, în *Dacia*, NS, 4, 1960, p. 201-229; Al.V. Matei, în *ActaMP*, 10, 1986, p. 126-128; H. Pop, în *ActaMP*, 17, 1993, p. 91-105; idem, în *RevBis*, 12-13, 1999, p. 112-121; **EAIVR**, III, 2000, p. 92-93 (voce M. Babeș).

⁵⁰ D. Berciu, **Buridava dacică**, 1981 (recenzie M. Babeș, în *SCIVA*, 33, 1982, 2, p. 250-255); **EAIVR**, III, 2000, p. 217-219 (voce D. Berciu, M. Babeș).

⁵¹ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, 5, 1954, 1-2, p. 124-147; idem, în *SCIV*, 6, 1955, 1-2, p. 219-229; idem, în *Materiale*, 3, 1957, p. 263-270; idem, în *Materiale*, 8, 1962, p. 463-466; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, **op.cit.**, p. 67-72; A. Pescaru, E. Pescaru, Cristina Bodo, în vol. **Daco-Getii**, p. 63-74.

⁵² N. Gostar, în *Latomus*, 26, 1967, 4, p. 987-995; **EAIVR**, III, 2000, p. 242-243 (voce M. Babeș).

Pecica⁵³, Piatra-Neamț-, Bâta Doamnei⁵⁴, Poiana⁵⁵, Polovragi⁵⁶, Popești⁵⁷, Radovanu⁵⁸, Răcățau⁵⁹, Râșnov⁶⁰, Satu Nou⁶¹, Săvârșin⁶², Sighișoara⁶³, Solotvino⁶⁴, Sprâncenata⁶⁵, Șimleul Silvaniei-, Observator⁶⁶, Tășad⁶⁷, Tilișca⁶⁸, Tisești-Tg. Ocna⁶⁹, Tinosu⁷⁰, Vlădiceasca⁷¹, Zimnicea⁷². Includerea unor stațiuni în această categorie este doar prezumtivă, incertitudinea fiind provocată în multe cazuri de lipsa cercetărilor sistematice sau insuficiența datelor publicate (este cazul obiectivelor de la Beclean, Berindia, Brașov, București, Căndești, Celei-Corabia, Cugir, Deva,

⁵³ I.H. Crișan, **Zargidava**, 1978.

⁵⁴ N. Gostar, în vol. **Omagiul lui P. Constantinescu-Iași**, 1965, p. 81-86; idem, **Cetăți dacice din Moldova**, p. 9-26; V. Mihăilescu-Bîrliba, în **Documente recent descoperite și informații arheologice**, București, 1984, p. 21-25.

⁵⁵ R. Vulpe, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, în *Dacia*, 3-4, 1927-1932, p. 253-351; R. Vulpe și colab., în *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 177-261; idem, în *SCIV*, 3, 1952, p. 191-193; Silvia Teodor, în *Carpica*, 23/1, 1992, p. 114-124; **EAIVR**, III, 2000, p. 334-335 (voce A. Vulpe, C. Preda).

⁵⁶ Valentina Bușilă, A. Vulpe, în *Drobeta*, 1, 1974, p. 141-146; Fl. Marinescu, în *SMMIM*, 4-5, 1971-1972, p. 5-13; idem, în *SMMIM*, 10, 1977, p. 25-40.

⁵⁷ R. Vulpe, în *SCIV*, 6, 1955, 1-2, p. 239-269; idem, în *Materiale*, 3, 1957, p. 227-246; idem, în *Materiale*, 5, 1959, p. 339-349; idem, în *Materiale*, 6, 1959, p. 307-324; idem, în *Materiale*, 7, 1961, p. 321-338; idem, în *Materiale*, 8, 1962, p. 457-461; A. Vulpe, în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 193-217; idem, în *CAMNI*, 4, 1981, p. 58-66; idem, în *CAMNI*, 8, 1986, p. 43-53; idem, în *CAMNI*, 10, 1997, p. 163-172; A. Vulpe, Marieta Gheorghiiță, în *CAMNI*, 3, 1979, p. 95-105; Nona Palincăș, în *CAMNI*, 10, 1997, p. 173-192; G. Trohani, în *CAMNI*, 10, 1997, p. 193-229.

⁵⁸ D. Șerbănescu, în *Thraco-Dacica*, 6, 1985, p. 21-28; idem, **Contribuții arheologice la civilizația geto-dacilor din centrul Câmpiei Române**, teză de doctorat, București, 1998; E. Comșa, în *SympThrac*, 7, Tulcea, 1988, p. 290-292.

⁵⁹ V. Căpitanu, V. Ursachi, în *Carpica*, 2, 1969, p. 93-130; V. Căpitanu, în *Carpica*, 8, 1976, p. 49-120; idem, în *Carpica*, 18-19, 1986-1987, p. 71-214; idem, în *Carpica*, 23/1, 1992, p. 131-192; idem, în *Carpica*, 26/1, 1997, p. 50-118.

⁶⁰ Fl. Costea, în *Cumidava*, 4, 1970, p. 17-24; idem, în *Cumidava*, 14, 1989, p. 41-66; idem, în *ActaMN*, 31/1, 1994, p. 185-198; idem, **Dacii din sud-estul Transilvaniei...**, 2002, p. 183-184.

⁶¹ M. Irimia, N. Conovici, în *Thraco-Dacica*, 10, 1989, p. 115-151; N. Conovici, M. Irimia, în vol. **Studii în onoare Ion Niculiță**, Chișinău, 1999, p. 196-212; *Cronica cercetărilor arheologice din perioada 1983-1992*, București, 1996, p. 84-89.

⁶² M. Barbu, în *Ziridava*, 12, 1980, p. 101-106; idem, în *Ziridava*, 19-20, p. 48-51; **RAMIJArad**, 1999, p. 106-109.

⁶³ I. Andrițoiu, A. Rustoiu, **Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică**, 1997.

⁶⁴ A. Rustoiu, **Solotvino-„Cetate” (Ucraina Transcarpatică)**, 2002.

⁶⁵ C. Preda, **Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata**, 1986.

⁶⁶ Al.V. Matei, în *ActaMP*, 3, 1979, p. 17-18; H. Pop, în *ActaMP*, 16, 1992, p. 129-138; idem, în *Sargetia*, 25, 1992-1994, p. 25-41; idem, în *RevBis*, 12-13, 1999, p. 114-121.

⁶⁷ S. Dumitrașcu, în *Crisia*, 2, 1972, p. 129-131; N. Chidioșan, în *Crisia*, 7, 1977, p. 27-44.

⁶⁸ N. Lupu, **Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățanaș**, 1989.

⁶⁹ A. Nițu, M. Zămoșteanu, în *Materiale*, 6, 1959, p. 375-382; C. Matasă, în *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 11-62; **Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992**, Brăila, 1996, p. 116.

⁷⁰ R. Vulpe, E. Dunăreanu-Vulpe, în *Dacia*, 1, 1924, p. 166-223; R. Vulpe, în *StMatPloiești*, 1, 1968, p. 21-30.

⁷¹ G. Trohani, în *CAMNI*, 1, 1975, p. 151-173; idem, în *CAMNI*, 2, 1976, p. 87-129; idem, în *CCDJ*, 3-4, 1987, p. 53-61.

⁷² I. Nestor, în *SCIV*, 1, 1950, 1, p. 93-102; R. Vulpe, **Așezări getice din Muntenia**, p. 19-27.

Mănăstioara-Fitionești, Orlovka, Săvârșin, Tășad, Tisești, Vârful lui Hulpe-Faâa Cetei); de asemenea, există posibilitatea ca și alte așezări să poată fi incluse în această categorie.

Un argument împotriva catalogării în rândul centrelor de autoritate a unora dintre aceste situri este distanța redusă dintre ele: cca. 1,5-2 km între Costești și Blidaru, 2-2,5 km între Blidaru și Piatra Roșie sau Costești și Vârful lui Hulpe, 3,5-4 km între Căpâlna și Tilișca. În acest sens trebuie însă luat în calcul posibilele decalaje cronologice între funcționarea respectivelor centre. Unel (Bănița, Blidaru, Căpâlna, Costești, Cugir, Piatra Craivii, Piatra Roșie, Tilișca, Vârful lui Hulpe) au fost considerate componente ale sistemului defensiv din jurul Sarmizegethusei. Stadiul actual al cercetărilor nu permite demonstrarea unui paralelism cronologic între siturile sus-menționate și ansamblul de pe Dealul Grădiștii. Astfel, stațiunile de la Bănița și Cugir sunt insuficient cunoscute, cele de la Costești, Piatra Craivii și Tilișca nu conțin indicatori cronologici din a doua jumătate a sec. I p.Chr., la Piatra Roșie pare să fi existat o reședință religioasă în sec. I a.Chr., anterioară citadelei în tehnică elenistică, iar incinta cu zid „sec” aparține, se pare, evului mediu⁷³, situl de la Vârful lui Hulpe-Fața Cetei este practic necunoscut, iar la Căpâlna se presupune o reședință aristocratică în sec. I a.Chr.⁷⁴. În privința repartizării teritoriale, centrele de autoritate sunt întâlnite în toată Dacia (fig. 1), excepție făcând Moldova nordică și Basarabia (unde în sec. II-I a.Chr. este atestată cultura Poienești-Lukașevka⁷⁵); nu se cunosc motivele pentru care în sec. I a.Chr.-I p.Chr. geto-dacii nu au întemeiat așezări în regiunea respectivă.

Pornind de la izvoarele scrise, s-au propus următoarele identificări ale unor centre de autoritate cu toponime antice⁷⁶: Barboși-Dinogetia, Brad-Zargidava, Căndești-Paloda/Polonda, Covasna-Ramidava, Celei-Sucidava, Craiva-Apoulons sau Ranisstorum, Cugir-Singidava, Grădiștea-Zusidava, Malaja Kopanja-Setidava, Miercurea Ciuc-Sangidava, Moigrad-Porolissum, Ocnița-Buridava, Orlovka-Aliobrix, Pecica- Ziridava, Piatra Neamț-Petrodava, Poiana-Piroboridava, Popești-Argeaon/Argedava, Răcățău-Tamasidava, Râșnov-Cumidava, Șimleul Silvaniei-Dokidava, Tisești-Utidava.

Lista siturilor considerate „centre de autoritate și religioase”, „centre cu caracter religios” și „centre de autoritate”

1. Barboși-„Tirighina”
2. Bănița-„Piatra Cetății”/ „Cetatea Bolii”
3. Bâzdâna-„La Cetate”

⁷³ R. Popa, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 277-283; K. Strobel, în *SCIVA*, 49, 1998, 2, p. 207-212.

⁷⁴ K. Strobel, **op.cit.**

⁷⁵ M. Babeș, **Die poienești-Lukașevka-Kultur. Ein Beitrag zur kulturellen Geschichte im Raum östlich der Karpaten den letzten Jahrhunderten von Christi Geburt**, Bonn, 1993.

⁷⁶ Printre lucrările în acest sens, vezi V. Pârvan, **op.cit.**, p. 274 și urm.; M. Macrea, în *AISC*, 4, 1941-1943, p. 234 și urm.; A. Vulpe, în *StCl*, 6, 1964, p. 233-246; idem, în *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 5-11; idem, în vol. **Fațetele istoriei...**, 2000, p. 407-419; Ioana Bogdan-Cătăniciu, în *ActaMN*, 24-25, 1987-1988, p. 148 și urm.

4. Beclean-„Dealul Bileag”
5. Berindia-„Șindrioara”
6. Bordușani-„Popina”
7. Brad-„La Stâncă”
8. Brașov-„Pietrele lui Solomon”-„Valea Răcădăului”
9. București-„Mihai Vodă”-„Radu Vodă”-„Tei”
10. Căpâlna-„Cetățuia Nacu”
11. Căndești-„Cetate”
12. Cârlo-mănești-„Cetate”
13. Celei-Corabia
14. Cetățeni-„Schitul lui Negru Vodă”-„Poiana Târgului”-„Monumente”
15. Copăcel-„La Gheorghioești”
16. Costești-„Cetățuia”
17. Covasna-„Cetățuia Zânelor”
18. Craiva-„Piatra Craivii”
19. Cugir-„Dealul Cetății”
20. Deva-„Dealul Cetății”
21. Divici-„Grad”
22. Grădiștea-„Movila Crestată”
23. Grădiștea de Munte-„Dealul Grădiștii”
24. Grădiștea de Munte-„Fețele Albe”
25. Grădiștea de Munte-„Meleia”
26. Grădiștea de Munte-„Pustâiosu”
27. Grădiștea de Munte-„Rudele”
28. Grădiștea de Munte-„Tâmpu”
29. Grădiștea de Munte-„Vârful lui Hulpe”-„Fața Cetii”
30. Luncani-„Piatra Roșie”
31. Malaja Kopanja-„Gorodiște”
32. Mănăstioara-Fitionești
33. Merești-„Dâmbul Pipașilor”
34. Miercurea Ciuc-„Jigodin”
35. Moigrad-„Măgura Moigradului”
36. Ocnîța-„Cosota”
37. Ocolișu Mic-„Blidaru”-„Pietroasa lui Solomon”
38. Orlovka-„Piatra Cartalului”
39. Pecica-„Șanțul Mare”
40. Piatra Neamț-„Bâta Doamnei”-„Cozla”
41. Poiana-„Cetate”
42. Polovragi-„Padeșul”
43. Popești-„Nucet”
44. Racoș-„Tepeul Ormenișului”-„Piatra Detunată”-„Tepeul Racoșului”-„Dealul Văraiei”
45. Radovanu-„Gorgana a doua”
46. Răcățau-„Cetățuia”

47. Râșnov-„Cetate”-„Blocuri”
48. Satu Nou-„Valea lui Voicu”
49. Săvârșin-„Cetățeaua”
50. Sighișoara-„Wietenberg”
51. Solotvino-„Cetate”
52. Sprâncenata-„Gâlmee”
53. Șimleul Silvaniei-„Observator”-„Cetate”
54. Tășad-„Cetățeaua”
55. Tilișca-„Cățânaș”
56. Tisești-Tg. Ocna-„Titelca”-„Podei”
57. Tinosu
58. Vlădiceasca-„Ghergălăul Mare”
59. Zimnicea-„Cetate”

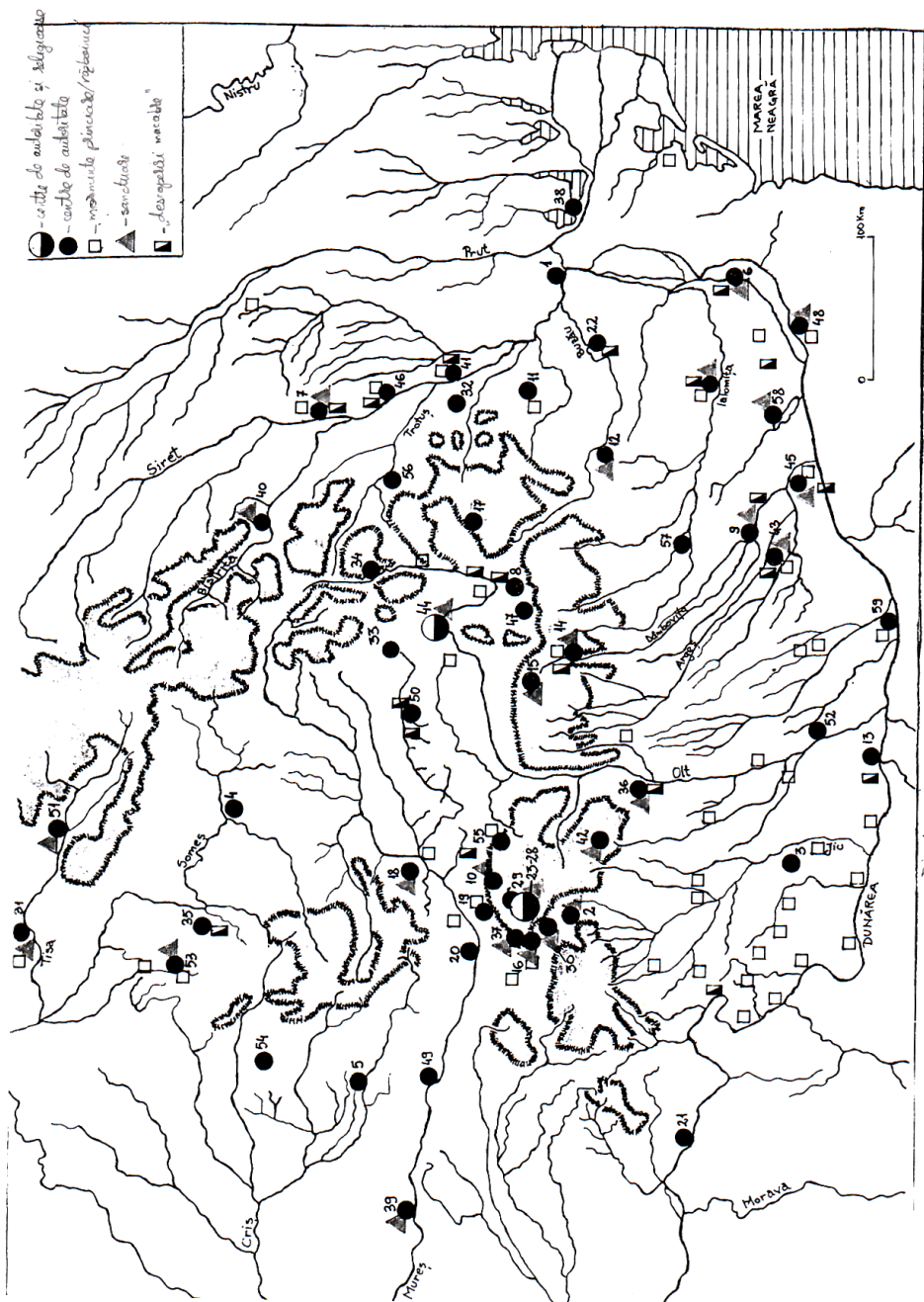

Fig. 1

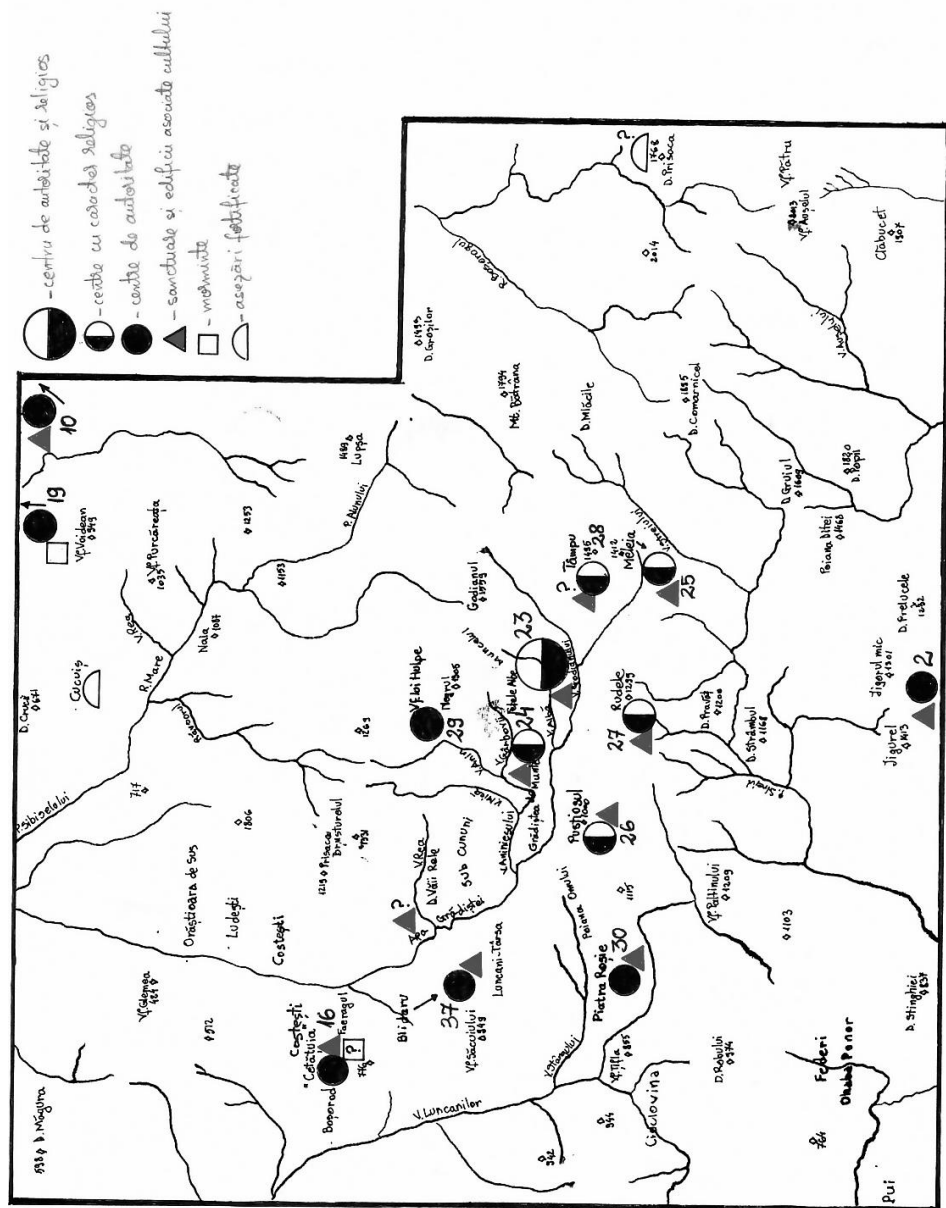

Fig. 2